

DE FLORA RONDOM HOUTHEM IN 1986 EN 2004

EEN KILOMETERHOK IN ZUID-LIMBURG: 184-320

Jan Egelmeers, Wardehofplein 5c, 6229 BA Maastricht
 Pierre Grooten, Retersbeek 15, 6343 PH Klimmen

In het kader van het vijftiengigjarige jubileum van de Plantenstudiegroep is een kilometerhok bij Houthem opnieuw geïnventariseerd. Het verschil tussen de streeplijsten van 1986 en 2004 is vooral wat betreft de aantallen gestreepte soorten verrassend. In dit artikel schetsen we een sfeerbeeld van de excursies uit 2004 en van de werkwijze van de Plantenstudiegroep tijdens de streep-excursies. Daarna geven we een verklaring voor de gevonden verschillen.

OP STAP

Op een heilige zondagmorgen in augustus 2004 stappen tien genootschappers het kiezelpad van kasteelpark St. Gerlach op. Jammer dat het ruige hooiland, direct ter linkerzijde van dit toegangspad vanaf de kerk, recent is gemaaid. Strepen van gehooide plantensoorten ligt (nog) niet voor de hand. Het gezelschap begint het 'hok' dan ook pas aan de rand van de bomen en struiken rondom het hooiland. Jan noteert meteen de namen van de alledaagse soorten die de andere deelnemers aan de excursie hardop roepen: Klimop (*Hedera helix*), Hazelaar (*Corylus avellana*), Gewone vlier (*Sambucus nigra*), Zachte ooievaarsbek (*Geranium molle*). De altijd kritische notulist neemt natuurlijk geen genoegen met 'wilgeroosje' maar vraagt direct 'welk: Gewoon of Harig?'. De bosschage, waarin het aantal plantensoorten het jaar rond, met een enkele piek in het voorjaar, redelijk stabiel is, levert bij deze (deel)ronde niet veel nieuwe soorten op. Anders zal dat straks worden in het natuurontwikkelingssterrein van het Geuldal zelf: de slootjes van dit gebied, de waterbuffer aan de snelweg, het terrein onder het viaduct van de snelweg Heerlen - Maastricht (A 79) en de brede en nog niet gemaaide en op het zuiden geëxponeerde bermbegroeiing van deze snelweg. Overige biotopen in dit kilometerhok zijn de holle weg naar het plateau bij Groot Haasdal, de jonge bosaanplant aan de oostzijde van deze holle weg, het niet meer in landbouwkundig gebruik zijnde grasland aan de westzijde van de holle weg, dat op zijn beurt aan de westzijde weer begrensd wordt door het Kloosterbosch. De ballaststrook van het spoor levert, in ver-

gelijking met eerdere streep-bezoeken gedurende de periode maart tot en met juli, niet veel nieuwe (bloeiende) plantensoorten op. Diverse nu bloeiende plantensoorten zijn bij vorige streeptochten in hun vegetatieve stadium al benoemd. Enkele soorten zoals bijvoorbeeld Witte waterkers (*Rorippa nasturtium-aquaticum*), Zittende zannichellia (*Zannichellia palustris* subsp. *palustris*) en Kransmunt (*Mentha x verticillata*) moesten tot deze augustustocht wachten, voordat een definitieve soortnaam toegekend kon worden.

HEBBEN WE MISSCHIEN DE VERDUBBELAAR INGEZET?

De totale streeplijst voor kilometerhok 184-320 omvat in 2004 nu meer dan 400 soorten. Dit is ruim het dubbele van het aantal uit 1986, toen 196 soorten op de streeplijst werden vermeld. Hoewel de lijst uit 1986 de gegevens van twee excursies bevat (in juni en in augustus), zijn er toch liefst 207 soorten minder aangekruist dan in 2004. Het aantal deelnemers staat helaas niet op de oude streeplijst vermeld.

De 403 plantensoorten van 2004 werden genoteerd op 25 april en 1 augustus, door respectievelijk zes en tien excursiedelnemers. Daarnaast noteerden wij zelf in juli nog een aantal soorten die op de beide excursies niet (meer) gevonden werden.

In de Atlas van de Zuid-Limburgse Flora (BLINK, 1997) staan voor dit kilometerhok slechts 208 soorten genoteerd. Triviale soorten als Zachte dravik (*Bromus mollis*), Kleine veldkers (*Cardamine hirsuta*), Kluwenhoornbloem (*Cerastium glomeratum*) en Wilde kamperfoelie (*Lonicera periclymenum*) ontbreken zowel op de lijst als in de Atlas. In de Atlas (maar niet op de streeplijst uit 1986) is de Slanke zegge (*Carex strigosa*) voor dit hok opgenomen. Omdat deze zegge-soort door ons alleen net buiten 'ons' hok werd aangetroffen, is hij niet genoteerd op onze streeplijst: we zijn daar, voor zover mogelijk, heel precies in. Slechts enkele soorten uit de streeplijst van 1986 hebben wij niet teruggevonden, zoals Fladderiep (*Ulmus laevis*), Eenbloemig parelgras (*Melica uniflora*), Muskuskaasjeskruid (*Malva moschata*), Witte waterlelie (*Nymphaea alba*) en Ijzerhard (*Verbena officinalis*). Omdat uit de streeplijst van 1986 niet is op te maken waar deze soorten destijds voorkwamen, kunnen we geen reden voor het ontbreken of 'missen' van deze soorten binnen dit kilometerhok geven. Hier tegenover staat natuurlijk een groot aantal nieuwe waarnemingen. De nieuw gestreepte



FIGUUR 1
 Grazende Galloways
 benutten ook de gebaande
 paden voor hun
 groepswerk (foto: P.
 Grooten).



FIGUUR 2
Infopaneel Ingendael, natuur en cultuur bij elkaar (foto: P. Grooten).



FIGUUR 3
Diverse insectensoorten, waaronder deze Blinde bij (*Eristalis tenax*), zoeken hun kostje bij elkaar op de bloemschermen (foto: P. Grooten).

te soorten zijn niet uitsluitend kenmerkend voor één bepaald biotoop. Per gebiedsdeel wordt voor enkele opvallende (nieuwe) soorten een korte karakteristiek vermeld.

INGENDAEL

Met Chateau St. Gerlach in de rug lopen we een 'streeprondje' binnen dit kilometerhok. Na het kasteelpark, met de beelden en het droge slootje langs de toegangsweg naar het hoofgebouw, gaat de streeptocht via het klappoortje door de (voormalige) wei- en hooilanden (figuur 1). Bijzondere aandacht is er voor de slootjes en de moerassige delen. In het plaatselijk toch wel erg ruig aanvoelende Ingendael (figuur 2) wordt zeer veel zaadpluis door Akkerdistel (*Cirsium arvense*), Speerdistel (*Cirsium vulgare*) en Koninkinnekruid (*Eupatorium cannabinum*) geproduceerd.

Lager in de begroeiing bloeit Gewone rolklaver (*Lotus corniculatus*) weelderig naast Moerasrolklaver (*Lotus pedunculatus*), Behaarde boterbloem (*Ranunculus sardous*), Rode ogentroost (*Odontites vernus* subsp. *serotinus*), Wollige munt (*Mentha x rotundifolia*), Kransmunt (*Mentha x verticillata*) en Kantig hertshooi (*Hypericum dubium*). Ieder van de munt-ondersoorten heeft een eigen 'enclave' binnen het grote geheel van deze beekdalbegroeiing. De directe omgeving van deze groeiplek is gedurende de zomermaanden vochtig tot plaatselijk nat. Kransmunt zal waarschijnlijk vaak over het hoofd worden gezien. Maar als je hem een keer onderscheiden hebt tussen Watermunt (*Mentha aquatica*) en Akkermunt (*Mentha arvensis*), vergeet je hem niet meer. Van beide genoemde soorten heeft hij kenmerken, maar hij verraadt zich in eerste instantie door een rood-paars uiterlijk.

De buisvormige kelk is van binnen duidelijk behaard. Kransmunt komt voor aan waterkanten en in moerassige graslanden.

Dat massale bloei ook diverse diersoorten lokt, bleek uit de aanwezigheid van vele Koninkinnepages (*Papilio machaon*), Grote groene sabelsprinkhanen (*Tettigonia viridissima*), Zwartsprietdikkopjes (*Thymelicus lineola*) en Wespenspinners (*Argiope bruennichi*) (figuur 3). De niet meer geschoonde, voormalige ontwateringssloten boden een rijk leefgebied aan planten in en langs het water: Grof hoornblad (*Ceratophyllum demersum*), sterrekroossoorten (*Callitriche spec.*), Kleine watereppe (*Berula erecta*), Grote egelskop (*Sparganium erectum* subsp. *erectum*), Grote waterweegbree (*Alisma plantago-aquatica*), Moeraszegge (*Carex acutiformis*), Wollige munt en Zittende zannichellia. In deze slootranden zijn op diverse plekken bomen en struiken tot wasdom gekomen.

Zannichellia's zijn ondergedoken, in principe overblijvende en 's winters groenblijvende waterplanten. Ze worden gemakkelijk over het hoofd gezien of voor één van de smalbladige fonteinkruiden gehouden. Opvallend zijn de bloeiwijzen in de oksels van de bladen. Er zijn een paar ondersoorten, maar de Zittende zannichellia komt voor in zoetwater. Zijn verspreiding in Nederland is nog slecht bekend. Deze soort is uit Limburg onder andere bekend van enkele plaatsen in de Geul en de Panheelderbeek.

Alhoewel niet doornige soorten als Zomer-eik (*Quercus robur*) en Gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) veelal door de aanwezige Koniksparden geschied zijn, doen struiken als Eenstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*) en Sleedoorn (*Prunus spinosa*) het goed. In een meidoornentak, op een hoogte van een meter of vijf, heeft een oude Maretak (*Viscum*

album) zich gehandhaafd, hetgeen uitzonderlijk genoemd mag worden.

Via een klaphek aan de oostzijde verlaten we Ingendael. De tocht gaat verder langs een half-verharde veldweg, plaatselijk nog omzoomd met een authentieke meidoorn-scheerheg, naar Strabeek. In de haagvoet noteren we nog enkele algemene soorten als Stinkende gouwe (*Chelidonium majus*), Zevenblad (*Aegopodium podagraria*) en Vogelmuur (*Stellaria media*), maar ook Stinkende ballote (*Ballota nigra* subsp. *foetida*). Dichter bij de huizen wordt de 'vertuining' met soorten als Oosterse karmozijnbes (*Phytolacca esculenta*) en Klein kaasjeskruid (*Malva neglecta*) opvallender.

INFRASTRUCTUUR

De voegen van de stoepstenen van de rijksweg zijn begroeid met het 'gewone' Straatliefdegras (*Eragrostis pilosa*), dat toch net iets ongewoner maar ook fraaier is dan Straatgras (*Poa annua*). Door de waterbuffer, rijk begroeid met onder andere Klavervreter (*Orobancha minor*) en Ruige lathyrus (*Lathyrus hirsutus*) (figuur 4), aan de noordzijde van de spoorbaan, komen we via de op- en afrit, bij het grote viaduct in de brede wegberm van de autoweg van Maastricht naar Heerlen. Ruige lathyrus lijkt aan een opmars langs de (snel)wegen bezig. Deze soort is steeds vaker te vinden in voedselrijke wegbermen, maar ook op meer grazige terreinen met een meer gemengde kruidengroei. Kenmerkend zijn onder andere de fors behaarde peulen. Of deze soort zich hier samen met onder meer Klavervreter spontaan heeft gevestigd of is ingezaaid (meegekomen met het kruidenmengsel dat de geroerde grond van een buffer zo snel mogelijk minder erosiegevoelig moet maken)



FIGUUR 4

Ruige lathyrus (*Lathyrus hirsutus*) ontwikkelt zich, samen met rolklaver (*Lotus spec.*) en Vogelwikke (*Vicia cracca*) massaal in de aangelegde waterbuffer bij de afrit van de autoweg (foto: P. Grooten).



FIGUUR 5

Jacobskruiskruid (*Senecio jacobaea*) beheerst in juli en augustus plaatselijk het beeld van Ingendaal. Op de achtergrond doen de vele distelsoorten een gooi naar de kampioentitel 'pluisproductie' (foto: P. Grooten).

is onduidelijk. Door de menging van zand met de oorspronkelijke lössgrond, in combinatie met de extreme droogtepieken onder dit brede en hoge viaduct, is hier een nieuw milieu ontstaan. Hier hebben zich plantensoorten van meer continentale herkomst als Veldkruidkers (*Lepidium campestre*) en Steenkruidkers (*Lepidium ruderales*) gevestigd.

We denken dat momenteel in de 'infrastructuurele omgeving' meer 'geakkerd' wordt dan in het huidige agrarische cultuurlandschap dat, door de moderne productiewijze met onder andere groenbemesting en snelle vruchtopvolg, wel zorgt voor tijdelijke maar niet voor permanente groeiplaatsen voor een aantal soorten.

De recente grondwerken voor de aanleg van de dassentunnels zorgen op enkele plekken nog voor een onverwachte (tuin)aanvulling met geel, roze en paars bloeiende soorten, respectievelijk hoornpapavers (*Glaucium spec.*), tuinviooltjes en bijenplanten (*Phacelia spec.*) evenals Slaapbol (*Papaver somniferum*), Doornappel (*Datura stramonium*), Papegaaienkruid (*Amaranthus retroflexus*) en Groene amarant (*Amaranthus hybridus*). Deze nog niet gemaaide bonte berm kleurde fraai door Vogelwikke (*Vicia cracca*), Rapunzelklokje (*Campanula rapunculus*), Jacobskruiskruid (*Senecio jacobaea*) (figuur 5) en Echt duizendguldenkruid (*Centaureum erythraea*).

Vervolgens gaat het via de parallel met de snelweg lopende, geasfalteerde veldweg naar een holle weg (zie hierna). De noordelijk van de pa-

rallelweg gelegen maisakker herbergt niet alleen Akkermunt (*Mentha arvensis*) maar ook Blauw walstro (*Sherardia arvensis*). Blauw walstro is een soort van onder andere akkers op goede gronden (klei, zavel, löss, krijt). Zoals de meeste akkersoorten vertoont Blauw walstro een sterke achteruitgang en wordt hij beschouwd als een kwetsbare soort (VAN DER MEIJDEN *et al.*, 2000). In Zuid-Limburg vinden we de soort nog wel eens in of aan de rand van grasland en gazons of op kerkhoven. Van de andere walstro-achtigen onderscheidt deze soort zich door de violetblauwe kroonbladen en door de bladachtige schutbladen bij het eindstandige hoofdje.

HOLLE WEG EN KLOOSTERBOSCH

Naast de zitbank, aan de hiervoor besproken veldweg met het snijpunt van de holle weg die naar het plateau van Schimmert voert, stonden in april diverse pollen Grote leeuwenklauw (*Aphanes arvensis*). Grote leeuwenklauw (vroeger Akkerleeuwenklauw geheten) staat te boek als een zeldzame soort, alhoewel hij in Zuid-Limburg nog regelmatig voorkomt. In dit kilometerhok werden grote groepen naast een rustbank en aan de rand van een graanakker aangetroffen.

Vanaf de bank gaat het via de asfaltweg, met in de op het noorden geëxponeerde wegberm veel Gewone agrimonie (*Agrimonia eupatoria*),

naar het bospad in het Kloosterbosch.

Evenals in het voorjaar, met soorten als Bosanemoon (*Anemone nemorosa*), Muskuskruid (*Adoxa moschatellina*) en Bosereprijs (*Veronica montana*), is de ondergroei nu ook nog soortenrijk met planten als Groot springzaad (*Impatiens noli-tangere*), Groot heksenkruid (*Circaea lutetiana*), Hulst (*Ilex aquifolium*), Gewone salomonszegel (*Polygonatum multiflorum*), Wijfjesvaren (*Athyrium filix-femina*) en Brede stekelvaren (*Dryopteris dilatata*). Door het opheffen van de vroegere hakhoutcultuur dreigen veel van deze soorten echter in aantal achteruit of zelfs verloren te gaan. Er zijn nauwelijks nog grote stobben van afgezette boom- of struiksoorten aanwezig. Omdat deze hakhoutcultuur ook niet meer bestaat in een groot aantal andere bossen die langs deze Valkenburgse hellingzone liggen, gaat een groot cultuurhistorisch erfgoed verloren, en daarmee ook de karakteristiek van het afwisselende open en gesloten Zuid-Limburgse landschap. Op den duur, afhankelijk van de mate van versnippering, zal ook een groot aantal bosplanten van deze hakhoutcultuur verdwijnen. Alleen al vanuit de historische verbondenheid met deze met het plattelandleven verbonden bos-beheercultuur is een pleidooi voor de herintroductie van hakhoutbeheer, in de omgeving van Holset nog als marke-bos in gebruik (mondelinge mededeling J. Jehae, Staatsbosbeheer), op zijn plaats.

In de randzone van het bospoeltje, op de grens met het aan de noordzijde aansluitende hok, groeien zes pollen Slanke zegge (*Carex strigosa*). Maar door de nauwkeurigheid van de GPS-meting mag de Slanke zegge niet op onze streeplijst genoteerd worden. De fraaie pollen van deze zeggesoort staan grotendeels tussen de pionierachtige begroeiing in de open moddergrond van de oeverzone van deze bospoel. In het voorjaar stond rondom de grote poel, aan de westzijde van dit bos, reeds een forse zeggepoel. Later in het jaar bleek dat dit Hoge cyperzegge (*Carex pseudocyperus*) is.

SPOORBED EN OVERIGE VERHARDING

Vervolgens gaat de tocht terug onder het viaduct door, naar de parallel met het spoor lopende veldweg. Honderd meter voor de spoorwegovergang (figuur 6) bloeien soorten als Juffertje in het groen (*Nigella damascena*) en een papaversoort met grote zaaddozen. Beide soorten zijn wellicht afkomstig van tuinafval dat hier in de wegberm is gedumpt. Via de spoor-

wegovergang gaat de tocht terug naar de Rijksweg. In de randzone van het spoortalud bloeit een Witte amarant (*Amaranthus albus*). Deze soort wordt wel vaker gevonden op spoorwegen en fabrieksterreinen. Zo staat hij op diverse plaatsen langs de spoorlijn Valkenburg–Meerssen. In Nederland is Witte amarant nog zeldzaam, maar in Midden-Europa is deze soort inmiddels al een algemene spoorwegplant.

Via het voetpad langs de rijksweg, met forse Lindebomen, stuiten we bij de eerste huizen van Houthem op een verrassing. De pas aangeharkte kiezel voor huisnummer 1 levert de zich 'plat drukkende' Straatwolfsmelk (*Euphorbia maculata*) op. Straatwolfsmelk, vroeger Gevlekte wolfsmelk genoemd, is sinds 1994 bekend van een voormalig spoorwegemplacement in Lanaken (België). In 1997 werd deze soort voor het eerst in Maastricht gevonden (BLINK, 1997). De afgelopen paar jaar heeft deze wolfsmelk zich uitgebreid in Limburg. Op tal van stenige plaatsen, vooral op kerkhoven, duikt hij op. Hij vormt vaak grote roodbruine plakken op de grond.

Er zijn een paar verwante soorten die op soortgelijke plaatsen voorkomen, onder andere *Euphorbia prostrata* en *Euphorbia humifusa*. Deze soorten staan nog niet in de gangbare Nederlandse flora's vermeld, maar we moeten er op blijven letten. Via de Joseph Corneli Allée gaat de tocht terug naar de kerk van de heilige Gerlachus (figuur 7). Al met al bleek '184-320' een zeer afwisselend kilometerhok

MEER SOORTEN OF BETERE 'STREPERS'?

Het verschil in het aantal in 1986 gestreepte soorten ('slechts' 196) en dat van 2004 ('liefst' 403 soorten) vraagt natuurlijk om een verklaring. Maar die is niet eenvoudig te geven. Toch doen we een poging. Allereerst valt op dat nagenoeg alle voorjaars-(bos)soorten op de streeplijst uit 1986 ontbreken. Toen in juli werd gestreept was een groot deel van de bovengrondse delen van deze bossoorten reeds afgestorven en daardoor niet meer herkenbaar. Ook zijn de 'spoorbedsoorten' ondervetegenwoordigd op de lijst uit 1986. Wellicht is er geen aandacht geweest voor dit specifieke milieu en is daardoor een aantal plantensoorten niet genoteerd. Ten derde ontbreken nagenoeg alle ereprijssoorten die nu dankzij de herinrichting en het daarbij behorende wekelijkse maaibeheer van het gazon bij Chateau St. Gerlach voorkomen. Dit scheelt ook al weer drie soorten! Verder valt op dat in



FIGUUR 6
Berm spoorbaan met Grote klaproos (*Papaver rhoeas*) en kamillesoorten (foto: P. Grooten).

2004 veel meer 'slootsoorten' gestreept zijn. De bijzondere omstandigheid van de groot-schalige biotoopverandering, onder andere de instelling van Ingendaal als natuurontwikkelingsgebied en de mogelijk grote verschillen in aantallen plantensoorten, is uit deze streeplijst-resultaten niet zomaar als oorzaak te herleiden. Voor een vergelijking van de ontwikkeling van flora-biotopen op kilometerhokbasis zijn streeplijsten ongeschikt. Dit komt met name door het ontbreken van specifieke standplaatsgegevens. Uit een recent jaarverslag van de Stichting Ark (LEJEUNE, 2002) blijkt wel dat in zes jaar tijd het aantal plantensoorten in het beekdalgebied van Ingendaal is toegenomen tot meer dan 60. Dit aantal kwam toen dit gebied nog in cultuur was zeker niet hoger uit dan 30 soorten.

Met het vergelijken van de streeplijsten uit 1986 en 2004 is geen uitspraak te doen of met het indertijd instellen van Ingendaal als natuurontwikkelingsgebied de flora erop vooruit is gegaan. Een vergelijking met bijvoorbeeld de voortzetting van het half-natuurlijk beheer van dit Geuldal-gebied door hooien, begrazen met melkkoeien, de toepassing van een matig bemestingsregime en randenbeheer in combinatie met het handhaven van kleine landschapselementen op de diverse perceelsovergangen, zou misschien een vergelijkbaar beeld opgeleverd kunnen hebben. Helaas heeft gericht onderzoek hiernaar in de Zuid-Limburgse situatie nog te weinig plaatsgevonden.

Een mogelijk niet onbelangrijke oorzaak van het verschil in aantal gestreepte soorten is



FIGUUR 7
Scherpe 'natuur' overgangen in het cultuurlandschap: scheerhaag met gazonberm grenzend aan ruige bermbegroeiing (foto: P. Grooten).

wellicht het verschil in intensiteit waarmee gestreept is. En wie weet, zijn de leden van de Plantenstudiegroep in de loop van de tijd gewoon betere strepers geworden.

SUMMARY

FLORAL SURVEYS AT THE HOUTHEM AREA IN 1986 AND 2004 A GRID SQUARE IN SOUTHERN LIMBURG: 184-320

A comparison of the 1986 and 2004 plant surveys of a grid square around the village of Houthem (part of the national 1x1 km grid system) showed that the number of species found in 2004 was twice as large (403 species) as that in 1986 (196 species). Almost all species which were found during the first survey were also found in the three surveys in 2004. Fewer than 10 plant species were not found again. The total of 403 plant species reflects the large variety of biotopes within this grid.

LITERATUUR

- BLINK, E.N., 1997. Atlas van de Zuid-Limburgse Flora 1980 – 1996. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
LEJEUNE, M., 2002. Het Beneden Geuldal zes jaar later. Stichting Ark, Hoog Keppel.
MEIJDEN, R. VAN DER, B. ODÉ, C.L.G. GROEN, J.-P.M. WITTE & D. BAL, 2000. Bedreigde en kwetsbare vaatplanten in Nederland. Basisrapport met voorstel voor de Rode lijst. Gorteria 26 (4): 85-208.